

PENTTI VIRRANKOSKI

ETELÄ-POHJANMAAN PUUKKOJUNKKARIEN ESIINTYMISEN SYYT

Suomessa harjoitetun tiukanpuoleisen alkoholipolitiikan tärkeimpiä perusteita on, kuten jokainen tietää, kansamme tilastollisesti todistettu, vain hitaasti heikentynyt taipumus raskaiden väkivaltarikoksien tekemiseen. Missään muualla maassamme niitä ei tiedetä tehdyn suhteellisesti niin paljon kuin Etelä-Pohjanmaalla viime vuosisadalla, kuuluisien puukkojunkkarien päivinä. Niin merkittävä ilmiö kuin heidän esiintymisensä onkin, sitä ja sen syitä tunnetaan vielä oikeastaan melko heikosti. Joitakin tilastoitavia tosiasioita tunnemme kyllä Lassi Huttusen 1958 ilmestyneen tutkimuksen ansiosta. Tiedämme, että henkirikollisuus, joka oli ollut Etelä-Pohjanmaalla aikaisemmin suunnilleen samaa luokkaa kuin muuallakin maassamme, lisääntyi hyvin jyrkästi 1820-luvulla ja pysyi sitten poikkeuksellisen korkeana 1880-luvulle saakka, jolloin se kääntyi jyrkkään laskuun. Seuraavien vuosikymmenien kuluessa Etelä-Pohjanmaasta

tuli vähitellen henkirikollisuuden puolesta puhtaampia alueita.

Tappotilaston mustimpana kautena puukkojunkkareita ei esiintynyt kaikkialla Etelä-Pohjanmaalla, vaan etupäässä lakeuden maakunnan pohjoisosassa. Varsinaista korkean henkirikollisuuden aluetta olivat Vaasan seudun ruotsalaiset pitäjät Petolahdelta Oravaisiin ja niiden takana aukeava suomalainen sisämaa Lapuanjoen varsille itään ja kaakossa Peräseinäjoelle asti. Kaikkein pahinta tappoaluetta oli nimenomaan itäinen osa tätä vyöhykettä. Väkilukuun katsoen verrattomasti eniten tappoja tehtiin Yli- ja Alahärmässä, ja muita hyvin pahoja paikkakuntia olivat Korttesjärvi, Kauhava, Nurmo, Seinäjoki ja Peräseinäjoki. Tällä seudulla puukkojunkkarikausi kesti sitä paitsi kauimmin, kun taas rannikkoseutu rauhoittui suuresti jo 1800-luvun keskivaiheilla. Maakunnan eteläisessä osassa, ruotsalaisvoittoisissa Närpiön ja

Lapväärtin suurpitäjissä sekä suomalaisissa Teuvan, Kauhajoen, Kurikan ja Jalasjärven pitäjissä puukkojunkkareita ei oikeastaan voi sanoa olleen.

Puukkojunkkarien ajalle antoi miestappojen runsaus jylhän leimansa, mutta aikaisten silmissä yleinen epäjärjestys on voinut olla näkyvämpi ilmiö kuin absoluuttisesti katsoen sittenkin harvinaiset tapot. Pahimpien pitäjien kirkonkirjoista ja rikosluettelosta saa hyvin samantapaisen ajankuvan kuin laulujen ja tarinoiden säilyttämästä perimätiedosta. Niistä tapaa loppumattomiin tuomioita luvattomasta viinanmyynnistä, juopumuksesta, teräaseen paljastamisesta, puukotuksesta tai muusta pahoinpitelystä, koti- tai maantierauhan rikomisesta, pienehköistä omaisuusrikoksista jne. Syyllisinä esiintyy yhtä hyvin talollisia kuin tilattomaan väkeen kuuluneita.

Juuri tällaista puukkojunkkarien ajan elämä oli perimätiedonkin mukaan: kaikenlaisia vallattomuutta, jossa viinan osuus oli hyvin suuri. Varsinaiset puukkojunkkarit, maakunnan termiä käyttäksemme *häjyt*, olivat tällaisen elämän ihanteekseen ja kunniaukseen ottaneita miehiä, jotka toisinaan lyötäytyivät voimaansa ja rohkeuttaan lisätäkseen miltei järjestäytyneiksi joukkioiksi. Epäjärjestystä eivät kumminkaan edustaneet yksin varsinaiset häjyt, vaan eteläpohjalaisen talonpoikaisyhteisön ajattelutavassa näyttää olleen laajalti puukkojunkkareita suosivia piirteitä. Häyjä ihailtiin yleisesti, mitä todistavat vielä monet 1800-luvulla syntyneet kansanlaulut. He olivat romanttisia kansansankareita, joiden rinnalla siivoa miestä ei usein pidetty paljon minkään arvoisena. Rento ja rohkea, taipumaton ja mistään piittaamaton mielenlaatu oli varsinkin nuorison ihanteena, ja kolkoimmatkin rajusta elämäntavasta johtuneet tapaukset saattoivat jopa lisätä sen tenhoa: laudalla makaavan tai raudoissa Siperiaan lähtevän häjyn kohtalossa oli synkkää dramaattisuut-

ta, jota ruvettiin käsittelemään lauluissa runollisesti ihailien.

Häyjien esiintymisen syistä on erikseen tarkastettava ensin kolmea tekijää: tappeluperinnettä, viinaa ja puukkoa.

Tutkijat, perusteellisimmin Elina Haavio-Mannila, ovat osoittaneet, että *t a p p e l u t*, nimenomaan kylien väliset, ovat kyläasukituksen piirissä vanha perinteellinen laitos, jonka tarkoituksena oli miehisen voiman korostaminen ja sen osoittaminen ennen kaikkea naisille. Kun Etelä-Pohjanmaa oli niitä alueita, joilla tämä perinne oli sangen voimakas, ei ole epäilystäkään siitä, että myös puukkojunkkarien esiintyminen oli yhteydessä siihen, mitä monet tiedot todistavat aivan suoranaisestikin. Häjytkin näet tappelivat hyvin usein nimenomaan oman kylän kunnian puolesta, vaikka aseina olivatkin puukot vanhemman ajan kylätappelijoiden halkojen ja nyrkkien sijasta.

Mitä tulee *v i i n a a n*, sen vaikutuksesta eteläpohjalaisien 1800-luvulla tekemiin rikoksiin on kirjoitettu paljon ja yksimielisesti, mutta tässä voi silti julkaista pari aikaisten lausuntoa. Ne on otettu seudun piirilääkärien kertomuksista,¹⁾ ja niitä on syytä pitää sangen todistusvoimaisina. Vaasan piirin lääkäri kirjoitti 1858: "Kansanluonteelle on ominaista vilkkaus, rohkeus ja reippaus, joihin yhtyy väkijuomien vaikuttaessa ärtyvyys, ylimielisyys ja taipumus väkivaltaisuuksiin. . . Yleensä se (seudun väestö) on siivoa ja helppoa hallita, milloin väkijuomien yletön käyttö, johon sillä on suuri taipumus, ei aiheuta päinvastaista. . . Palo-viinan tämänvuotinen kalleus ja huonontunut saanti ovat selvästi aiheuttaneet rikosten luvun alenemista; niistä verrattomasti useimmat tehdään täällä väkijuomien vaikutuksen alaisina." Uudenkaarlepyyn piiriä hoitava virkaveli kirjoitti samana vuonna: "Kansan luonne on hyvin vaihteleva, kum-

¹⁾ Piirilääkärien kertomukset, Lääkintöhallituksen arkisto, VA.

minkin verrattain hyväntahtoinen paitsi juopumuksen tilassa, jolloin ylimielisyys aiheuttaa usein mitä suurimpia väkivaltaisuuksia ja rikoksia." Vuonna 1864 hänen seuraajansa kirjoitti paloviinasta, "jota rahvas käyttää täällä yleisesti hyvin paljon hyvänä lohdutuskeinona onnettomuuksissa. Tämä teollisuus (luvaton viinanpolto), joka kukoisti erityisesti kevättalvella, varsinkin Härmässä ja Kauhavalla, oli myös syynä moniin tappeluihin, jotka päättyivät usein murhaan..."

Erytisen yleistä runsas viinankäyttö oli perhejuhlissa, varsinkin häissä. Niissä tuli, kuten Kustaa Viikuna on osoittanut, 1800-luvun alkupuolella tavaksi harjoittaa suoranaista viinanmyyntiä siten, että häätalo valmisti suuren määrän tätä ainetta, jota vieraat saivat nauttia kiitokseksi hääparille antamistaan lahjoista. Kun kitsaus oli tällaisessa tapauksessa häpeällistä, nuoripari saattoi saada kokoon melkoisen alkupääoman, mutta vieraat tulivat samalla yleisesti humalaan, ja tappelut ja miestapot olivat häissä melko tavallisia. Viinan suuri suosio ei tietenkään saanut alkuaan näistä häätavoista, vaan vaikutussuhde oli päinvastainen: viinankäytön yleistyminen turmeli häätävät.

Eteläpohjalaisten taipumusta liialliseen viinankäyttöön valitettiin 1800-luvulla perin yleisesti, ja näyttää todella siltä, että puukojunkkarien maassa oli juoppoutta enemmän kuin monella muulla seudulla Suomea. Eräisiin taloushistoriallisiin tosiasioihin katsoen tämä on sangen uskottavaa. Paloviinan runsas käyttö johtui 1800-luvulla Suomessa suurella määrällä siitä, että jotkut osat maata olivat rukiin ylituotantoaluetta, mutta ylijäämärukiista ei saatu omassa maassa eikä maasta viedenkään kunnon hintaa halvan venäläisen rukiin kilpailun takia. Näissä oloissa ylituotantoalueilla — lounaisissa maakunnissa ja Etelä-Pohjanmaalla — tunnustettiin yleisesti taloudelliseksi keinoksi polttaa ylijäämävius

viinaksi ja myydä sitä viljan sijasta. Viinaa kannatti kuljettaa kauemmaksikin, ja sillä oli menekkiä. Mitä tulee erityisesti Etelä-Pohjanmaahan, sieltä oli ennen rautateiden aikaa hankalat yhteydet toisille vauraille seuduille, joille viinaa olisi voitu viedä myytäväksi. Siksi pohjalaisten oli yritettävä myydä viinansa omassa maakunnassa, ja jos hyvän sadon takia oli ylitarjontaa, tappio ei ollut kovin suuri, vaikka viina olisi juotu omassa talossa. Köyhiä, suureksi osaksi ostoviljan varassa eläviä seutuja juoppous ei näytä 1800-luvulla juuri vaivanneen.

Jos kylätappelut ja runsaanlainen viinankäyttö olivat yleisiä ilmiöitä eräissä muisakin maakunnissa, puukojunkkarien käyttö tappeluaseena oli eteläpohjalaisten erikoispiirre. Sen vaikutus tappojen runsauteen oli myös varmasti aivan ratkaiseva, vaikka muitakin aseita käytettiin haloista pistooleihin saakka. Syynä siihen, että Etelä-Pohjanmaan miehet ryhtyivät tappelemaan puukojunkkareiden kanssa, on joskus mainittu mustalaisten esimerkki. Puukotappelu lienee kyllä ollut mustalaisten vanhoja tapoja, ja heitä oli Etelä-Pohjanmaalla 1800-luvulla suhteellisen runsaasti, mutta ei ole silti oikein varmaa, että näistä muutoin halveksituista kiertolaisista olisi otettu esimerkkiä tällaisessa asiassa. Enemmän huomiota ansainnee eteläpohjalaisten perinteellinen tapa kantaa tuppipuukkoa mukanaan ei ainoastaan arkitöissä, vaan myös juhlissa. Tässä he poikkesivat jyrkästi eteläsuomalaisista, jotka kammosivat 1800-luvulla yleisesti puukkoa niin kovasti, etteivät pitäneet sitä mielellään vyöllään edes arkioloissa juhlista puhumattakaan. Etelä- ja keskipohjalaisista, jotka olivat vuosisatojen ajan maankuuluja kirvesmiehiä ja rakennusmestareita, olisi varmaan tuntunut hyvin oudolta liikkoa töissään puukotta. Mutta heillä oli myös ties kuinka vanhana perinteenä pitää juhlapuvussaan koristeellisessa vyössä riippuvaa kaunista tuppipuukkoa. Näitä

puukkoja helavöineen tapaa yleisesti 1700-luvun peruluetteloista, ja seuraavalla vuosisadalla oli täysin asianmukaista mennä häihin aseistautuneena. Runsaan viinankäytön sävyttämässä juhlassa tämä on kaikissa oloissa vaarallinen tapa.

Riittääkö kaikki edellä esitetty puukkojunkkarien esiintymisen selitykseksi: runsas viinankäyttö ja yleinen puukonkanto turmelivat osassa Etelä-Pohjanmaata häätävät ja vanhan kylätappeluperinteen johtaen näin henkirikosten yleistymiseen. Ainakaan tämä ei vielä selitä ilmiön syntymisaikaa. Miksi maakunnan tappotilasto alkoi syntyä juuri 1820-luvulla? Jos yhä ajatella edellä käsiteltyjä tekijöitä, on hyvin mahdollista, että viinankäyttö oli silloin vahvasti lisääntynyt tai ehkä hitaasti lisääntyessään saavuttanut jonkinlaisen kynnyksen, jonka jälkeen vaikutukset tulivat kohalokkaiksi. Etelä-Pohjanmaa niin kuin muukin Suomi oli elänyt Ruotsin-ajan viimeisenä jaksona taloudellista nousukautta, ja varsinkin suonviljely vaurastutti Etelä-Pohjanmaata ilmeisesti myös 1800-luvun alkupuolella. Rannikkoseutu ansaitsi teollisilla sivuelinkeinoillaan miesten valmistaessa salpietaria myytäväksi ja toisten kulkiessa ympäri maata rakennusmiehinä. Vaurastuminen lisäsi varoja viinan hankintaan ja ilmeisesti myös vapaata aikaa sen nauttimiseen. Kaikesta päättäen paloviina olisi ilman vaurastumistakin levinnyt maassamme näihin aikoihin, koska se oli vielä suhteellisen uusi tulokas, jota ei ollut ehditty oppia pontevasti vastustamaan. Tilastoja eteläpohjalaisten viinankäytöstä tutkimus ei pysy näiltä ajoilta tekemään, mutta silti on luultavaa, että puukkojunkkarien ajan alkaminen on yhteydessä sen kehitykseen.

Joitakin yleisempiä tekijöitä on kuitenkin vielä otettava huomioon. Viinankäytön lisääntyminen oli varmaan yhteydessä tavavan uutuuteen ja maan vaurastumiseen, mutta se on voinut johtua myös henkisistä virtauksista. Ruotsin-ajan lopulta lähtien

valistuksen rationalismi murensi hiljalleen kirkon aikaisemmin harjoittamaa ankaraa kuria ja tapojen valvontaa, mikä vaikutti ensin säätyläisten, sitten myös rahvaan ajattelutapaan. Samaan aikaan talonpojan yhteiskunnallinen asema parani etenkin Kustaa III:n uudistusten ansiosta huomattavasti, ja myös vaurastuminen oli omiaan lisäämään talonpojan itsetuntoa ja vapauttamaan häntä menneen ajan henkisistä siteistä. Talonpojan henkinen nousu ja heräävä itsetietoisuus ilmeni Suomessa 1800-luvun alkupuolella monin hieman haparoin muotoin, kunnes valistuksen lisääntyminen ja kansallinen herätys osoittivat pyrkimyksille selvän suunnan. Tähän kehitykseen haluaisin liittää Etelä-Pohjanmaan puukkojunkkarienkin esiintymisen, niin oudolta kuin se kenties näyttääkin.

Etelä-Pohjanmaan epäjärjestysilmiöt on mielestäni nähtävä suuressa määrin individualistisena liikkeenä, joka kohdistui rahvaalle puhdasoppisuuden ja sääty-yhteiskunnan aikakaudella tarjottuja, varsin kollektivistisia ihanteita vastaan. Talonpoika oli pyritty näkemään yksinomaan ryhmän jäsenenä: valtakunnan veroa maksavana alamaaisena, säätynsä ja seurakuntansa jäsenenä, tarpeen vaatiessa armeijan rivimiehenä. Uutteruus, nöyryys, vaatimattomuus — nämä olivat hyveet, joita kruunu ja kirkko olivat suositelleet talonpojille. Kaikki nämä hyveet halusi puukkojunkkarien Etelä-Pohjanmaa hylätä ja ihaili täysin vastakkaista mielenlaatua. Talonpoika halusi päästä vapaaksi ihmiseksi, henkisesti vapaaksi niin kuin säätyläiset. Pyrkimys oli tietysti haparovaava ja tiedotonta, ja sitä toteutettiin lähinnä jäljittelemällä säätyläisten tapoja sikäli kuin osattiin. Suomen lounaisissa maakunnissa, missä säätyläisiä oli maaseudullakin suhteellisen paljon, varakkaat talonpojat omaksuivat 1800-luvun alkupuolella hyvällä menestyksellä heidän tapojaan ja käytöstään ja olivat tyytyväisiä saavutuksiinsa. Etelä-Pohjanmaalla, nimen-

omaan sillä alueella, joka on henkirkostilastossa mustin säätyläisiä oli hyvin vähän, mahdollisesti vähemmän kuin missään muualla yhtä tiheään asutulla ja vauraalla seudulla. Siellä 'herroja' vihattiin ja vieroksuttiin — mutta silti heitä haluttiin jäljitellä salaa ihailen, niin kuin kansanperinne varsin selvästi osoittaa. "Ne saa hypätä pöyrälle, jokk' on meitäkin h e r r e m p i ä!" julistaa Härmän häjyjen laulun säe. Mutta kun herroja tunnettiin heikosti, puukkojunkkarit ja heidän hengenheimolaisensa osasivat jäljitellä heitä lähinnä vain piittaamattomasti käyttäytymällä ja lujasti juomalla — molemmat varmaan nähtyjen esikuvien mukaisia esiintymistapoja. Puukkojunkkarien maan henkisen ilmapiirin 1800-luvun alkupuolella voisi mielestäni kuvata sanomalla, että siellä asui vaurastuva ja henkisesti aktiivinen kansa, jolta kumminkin puuttui harvinaisen suuressa määrin jalostavia esikuvia.

Edellä suoritettu kartoitus ei ole varmastikaan paljastanut kaikkia Etelä-Pohjanmaan puukkojunkkarien esiintymisen ja yleisen epäjärjestyksen syitä. Tappeluissa ja puukotuksissa ilmenevä voimakas aggressiivisuus näyttää joka tapauksessa merkittävältä. Kehityksen myöhemmässä vaiheessa se on tosin voinut johtua hyvinkin ratkaisevasti perinteestä: puukotukset olivat tulleet yhteisön keskuudessa muotiin, ja eräiden sen jäsenten tienä maineeseen oli puukkojunkkarin rooli. Asianomainen saattoi tällöin elätellä aggressioitaan — vaikkapa tiedottomasti — siinä tarkoituksessa, että saattaisi joskus suorittaa kauan muistettavan maineteon. Mutta mikä lienee ollut aggressioiden, tuhoisiin purkauksiin johtavien patoutumien aiheena joskus 1820-luvulla? Silloin puukotukset eivät vielä ol-

leet yhteisön salaa kaipaamia sensaatioita, joihin se oli melkoisesti tottunut. Lähinnä on kysyttävä, olivatko nämä aggressiot alunperin aivan yksilöllisiä saaden aikaan miestappojen muotiin tulemisen edellä hahmotelluista yleisistä syistä, vai oliko Etelä-Pohjanmaalla joitakin yleisesti esiintyviä sosiaalisia tai henkisiä vaikeuksia — vaikkapa kansanomaisten kasvatustapojen tai kyläyhteisön liian tiukan keskinäisen valvonnan vaikutuksesta. Viimeksi mainittua laatua olevia tekijöitä tutkimuksen lienee mahdotonta tavoittaa puolitoista vuositaa myöhemmin, ja kyseenalaista on, saako tuomiokirjoja ja muuta käytettävissä olevaa aineistoa tutkimalla liioin selville ensimmäisten puukkojunkkarien yksilöllisten aggressioiden pohjaa.

Käsitykseni on, että Etelä-Pohjanmaan puukkojunkkarien kauden selityksenä on nähtävä kylätappeluperinteen, runsaan viinankäytön, yleisen puukon kantamisen ja vanhat arvot kieltävän haparoivan individualismin muodostama kompleksi — tunnustaen kumminkin, että niiden ohella on luultavasti vaikuttanut psykologisia tekijöitä, joita tuskin voimme luotettavasti selvittää.

Kirjallisuutta

- Yrjö Alanen: *Puukkojunkkarien aika*. Helsinki 1931.
 Elina Haavio-Mannila: *Kylätappelut*. Helsinki 1958.
 Lassi Huttunen: *Etelä-Pohjanmaan henkirkollisuudesta vv. 1749—1900*. Historiallinen arkisto 56. Helsinki 1958.
 Samuli Paulaharju: *Härmän aukeilta*. Porvoo 1932.
 Sakari Pälsi: *Puukko*. Helsinki 1955.
 Veli Verkko: *Lähimmäisen ja oma henki*. Jyväskylä 1949.
 Kustaa Vilkuna: *Puukkojunkkarit, rahahäät ja heränneet*. Kotiseutu 1949.
 Pentti Virrankoski: *Härmän häjyt ja Kauhan komiat*. Kotiseutu 1965.